

FILOZOFICKÉ PODNETY V HATALOVEJ KNIHE MOTÍV A TRESTNÝ ČIN¹

Zriedka sa u nás (často na škodu vecí a spolupráce medzi vedami) stáva, aby pracovník jednej oblasti recenzoval knihu z inej vednej oblasti. Hoci problémov, ktoré hraničia a navzájom spolu súvisia, v súčasnej integrácii vied pribúda. Ak chceme dnes vo filozofickom časopise venovať pozornosť knihe z oblasti práva, je to nielen preto, že v odôvodnených prípadoch by sa mala spomenutá zvyklosť narušiť, ale najmä preto, že ide o prácu, ktorá súvislosť filozofie a práva priamo demonštruje. Ide o knihu prof. Dr. Vojtechu Hatalu *Motív a trestný čin*.

Uvedomujem si, že prichádzam s recenziou trocha oneskorene, lebo kniha vyšla už vlni, a podľa vyjadrenia autora začal ju konicpovať už r. 1966. Vlni však bolo — ako vieme — na recenzie málo času. Nazdávam sa preto, že aj takto — dodatočne — si táto práca zaslúži našu pozornosť.

Vojtech Hatala, príslušník súčasnej strednej generácie patrí nepochybne k našim najerudovanejším teoretikom právnych vied. Nielen na Slovensku, ale aj v československých i širších rozmeroch. Dokazuje to aj touto svojou knihou, ktorá je už, popri množstve štúdií a statí, jeho treťou najrozsiahljšou knižnou prácou. Zapodieva sa v nej nielen ohraničenou problematikou motívu trestných činov, ale veľmi zaujímavo a podnetne aj všeobecnými problémami *motivácie ľudského konania* ľudských činov. A práve touto stránkou svojej práce prichádza do blízkeho kontaktu s filozofiou. Najmä so sociálnou filozofiou a filozofickou antropológiou. Tak, ako sme ju v najpodnetnejších marxistických prácach poznávali u nás za posledné roky.

Hatala príslušnú filozofickú literatúru nielen pozná, ale aj dostatočne využíva, i sám k nej prispieva: nejedným postrehom. Štrukturálne si svoj teoretický príspevok rozvrhol na rozbor pojmu motívu trestného činu a motivácie ľudského konania; na ich výklad a odôvodnenie; na prienik k subjektívnym a objektívnym zdrojom a odôvodneniam motivácie; na vzťah motívu a rozhodovania sa; a na zhrnutie svojich úvah, vyjadrených aj v ruskom a nemeckom súhrne knihy.

Nebudeme sa dotýkať vyslovene špecializovaných právnických problémov. Niekoľko poznámok chceme vyjadriť k *filozofickým* myšlienkam a častiam knihy. Povieť vopred, že ma zaujali tak, ako málokterá práca z tejto oblasti za posledné roky.

Zaujímavý je už pokus o definovanie motívu, autorova snaha o zodpovedanie otázky: čo je podstatou motívu a čo je vlastne sám motív. Ďalej, aký je vzťah motívu a pohnútky, a napokon zo širšieho hľadiska motívu a zmyslu života. Autor pritom musel naraziť aj na také, vo filozofii ustavične pretriasané otázky, ako sú „poslanie a cieľ“ života a pod. Pochopiteľne, ich „nedoriešil“. Vrhol na ne však z hľadiska svojej vednej disciplíny ne jeden podnetný pohľad. Osobitne cenná je autorova snaha o presné, logické vyjadrovanie sa. Pojmy, ktoré používa, usiluje sa najskôr vymedziť a definovať, používať ich čo najjednoznačnejšie. V takejto problematike, vyznačujúcej sa pri jej interpretácii v mnohých iných prácach často priam až bezbrehou vedeckou ne-

¹ Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1968.

viazanosťou, je to dôležitá a vzácna vec. Po tejto stránke je Hatalova práca — aj keď ani ona v tom nie je bez nedostatkov a bez medzier — na mnohých miestach oveľa systematickejšia, konzistentnejšia, myšlienkově presnejšia, ako mnohé práce profesionálnych autorov antropologickej filozofie. Vyplýva to z toho — okrem iného — poznatok, že čítať *takéto* práce právnikov alebo pracovníkov iných vied, nie je veru pre mnohého súčasného filozofa zapodievať sa antropocentrickou problematikou najhoršia vec. Ani zbytočná práca.

Motív je podľa Hatalu „súčasťou pohybu, aktivity človeka. Je *dôsledkom aktivity* človeka, sám je ako proces pohybom, *prejavom aktivity* človeka a jeho špecifická funkcia spočíva v tom, že je *príčinou* aktivity, pohybu človeka“ (str. 20). Tento výklad, ktorý autor v ďalšom texte rozvádza a zdôvodňuje zodpovedá podľa neho aj etymológii: „*motus* znamená pohyb, motív pohánku, motivácia pohýňanie“. Motív sám je potom dohromady „*stav subjektívnej nespokojnosti človeka so statusom quo okolo neho a v ňom*“. Pričom „*nespokojnosť*“ nie je iba *emočnou* kategóriou, ale ak už raz vznikla, hoci aj celkom z rozmanitých individuálnych osobných faktorov, „*znamená a vyjadruje nespokojnosť celej ľudskej osobnosti v jej úplnosti*“. (Podč. J. U.)

Základ a podstata motívu — nespokojnosť s prítomným stavom, „s tým čo je“, vyvoláva *potrebu alebo povinnosť hľadať* nový cieľ, uskutočnenie niečoho nového, *čo má byť*, a potrebu alebo povinnosť konať v smere tohto uskutočňovania.“

Nespokojnosť s prítomným stavom, so statusom quo „s tým čo je“ považuje teda autor za základ pre motív činnosti. Ustavične sa k tejto fundamentálnej myšlienke vracia a osvetľuje ju z mnohých strán. Nielen — i keď predovšetkým — z hľadiska motivácie trestných činov. Dostáva sa tým, pochopiteľne aj k veľmi dôležitej kategórii hodnôt, ich posudzova-

nia, triedenia a hodnotenia. Zo striktně normotvorného, ale aj zo širšieho filozofického hľadiska.

Z celej podstaty a funkcie motívu, vyplýva, potom autorovi záver, že „motív nemožno ponímať len ako psychologickú alebo juristickú kategóriu. Nemožno ho tak ponímať preto, lebo nie je iba kategóriou psychológie a práva, ale je zároveň aj kategóriou sociológie, ekonómie a najmä filozofie.“ (21)

Osobitne treba s autorom súhlasiť tam, kde vyvracia vžitě predstavy jednostrannej psychologizácie ľudskej nespokojnosti, ponímajúcej ju iba ako *emočnú* kategóriu.

Problematické v tejto časti, v súvislosti s klasifikáciou hodnôt, sa mi však vidí používanie, ba azda priam vynájdenie pojmu „záporné hodnoty“, ktorý autor často používa. Z kontextu je jasné, čo má na mysli. V právnickej terminológii tento termín možno aj obstojí. Nevieť. Z filozofického hľadiska sa mi však vidí tento pojem kotradiktorický, a v tom význame ako ho Hatala používa, nepoužiteľný. Vyvoláva otázku: Môžu byť „záporné hodnoty“ z axiologického, etického a filozofického hľadiska — ešte *hodnoty*? Nie sú to naopak proti-hodnoty, anti-hodnoty, ne-hodnoty? Čiže teda už vôbec nie hodnoty? Nemyslím, že ide iba o formálnu terminologickú, ale aj z obsahového hľadiska o dôležitú vec.“

Podobne veľa výhrad by som mohol uviesť k autorovmu používaniu a ponímaniu pojmu „nevyhnutný“, tak, ako sa demonštruje napr. na str. 20, 21, 191 i inde. Miestami sa tento pojem používa úplne zbytočne: Stačí konštatovať: je to tak; nie je to však vždy „nevyhnutné“ tak.

Otázka nevyhnutnosti v *spoločenskom dianí*, v dejinách, ktoré vytvárajú ľudia a ktorí sa pri svojom konaní — súc determinované istými podmienkami — vždy *rozhodujú*, či voliť tú alebo onú alternatívu, je — ako vieme — neobyčajne komplikovaná. Jej presné štrukturálne a dialektické vyjadrenie patrí v sociálnej filozofii k najťažším a najzložitejším problé-

mom. Úzko súvisí táto kategória so slobodou a jej presným vedeckým, historicko-konkrétnym vyjadrením. Preto aj narábanie s pojmom nevyhnutnosť je mimoriadne náročné a obťažné.

V. Hatala sa v celej svojej práci viditeľne usiluje vyhnúť sa rozličným mechanistickým nástrahám a úskaliam. Vcelku sa mu to väčšinou podarilo. Predsa však len miestami nachádzame stopy takéhoto ponímania. Poplatnosť tradujúcemu sa mechanisticko-materialistickému chápaniu. Namiesto dôsledného dialektického myslenia. Jeho používanie „nevyhnutnosti“, aj keď nie je v knihe našťastie príliš časté, to dosvedča. V rozpore napríklad s výbornými postrehmi a formáciami, zapodievajúcimi sa vzťahom ľudskej slobody, ako voľby z rozličných možností a alternatív (str. 221—223), ktoré vyjadril podľa môjho náhľadu veľmi priliehavo a adekvátne.

Spomenuli sme už, že základom motívu podľa Hatalu je stav subjektívnej nespokojnosti so statusom quo. Čo je sama *nespokojnosť*, dozvieme sa na str. 24. Nespokojnosť sa tu definuje ako „*rezultát subjektívneho a individuálneho pociťovania, poznávania a hodnotenia status quo*“. S dôrazom — ak som to dobre pochopil — naozaj na *poznávanie* a *kritické hodnotenie* „toho čo je“, prítomného stavu.

Povšimnutiahodné je autorovo konštatovanie a dokazujúce tvrdenie, že *každý* motív ako nespokojnosť so stavom, ktorý je, vyvolávajúci všeobecne ďalšiu ľudskú činnosť, má určitú, „*v zásade kladnú mravnú i právnu hodnotu*“ (23). Až v ďalšom texte potom rozvádza *a diferencuje*, ako táto téza vyzerá z hľadiska trestného práva, teda z hľadiska toho, čo zákonná norma výslovne zakazuje.

Pri čítaní týchto i iných miest sa recenzentovi priamo nanucuje otázka: Ako z tohto hľadiska vyzerá a ako na jednej strane z mravného hľadiska, ale zároveň aj z hľadiska právnej filozofie kvalifikovať motív, ktorého dôsledkom je porušenie jestvujúcej právnej normy, o ktorej je de-

likvent výrazne presvedčený, že *sama táto norma* je nielen nemravná, ale i bezprávna? Z hľadiska jestvujúceho trestného poriadku je to azda jasné. No zaujímavý by bol pohľad práve z hľadiska širšej právnej teórie a právnej filozofie, keďže vieme, že morálka a právo síce nie sú totožné, ale zároveň nesmú byť (alebo by nemali byť) od seba tak vzdialené, aby sa vylučovali. Pričom vôbec nemyslím iba na dajakú všeobecnú, abstraktnú morálku a právo a na ich teórie. Ale aj na celkom konkrétne, historicky jestvujúce triedne vytvorené a chápané mravné a právne sústavy a ich teórie.

Škoda, že sa tejto lákavej problematiky autor nedotýka, že ju zo svojej pozornosti vynechal, hoci úzko súvisí s preraktovanou problematikou, a najmä erudovanému, filozoficky mysliacemu autorovi poskytuje neobvyklé možnosti: vyskúšať si na nej svoje sily, dialektičnosť a hĺbku svojho myslenia.

Azda je to problematika na osobitnú knihu. A možno ju raz ešte V. Hatala alebo iný autor napíšu...

Každý motív je stavom nespokojnosti. No nie každý motív je stavom *potreby* — konštatuje sa na str. 27. Zmyslom činu preto nie je vždy „*saturovať nedostatok, ale odstrániť prekážku*“ (26). Z čoho zreteľne vyplýva, že motívy ľudských činov sa v priebehu dejín a v dôsledku zmien v spoločenských formáciách, prirodzene menia, už samy osebe ako také ostanú navyždy spojené s ľudskou aktivitou. Vlastnosti a pocity subjektívnej nespokojnosti „*s tým čo je*“ nebudú sa dať nikdy — kým človek jestvuje — uspokojiť a eliminovať. Bolo by to proti ľudskej prirodzenosti. Preto ani nijaké — napokon vždy relatívne „*uspokojenie*“ hmotných či iných potrieb, nijaké odstránenie „*nedostatku*“, nijaké — tiež len relatívny — blahobytné odstránení túto ľudskú prirodzenosť.

V súvislosti s touto problematikou dotýka sa V. Hatala ľudských cieľov. Píše o konečných cieľoch a medzicieľoch (26). Poznomenat sa mi k tomu žiada, že člo-

vek (ako ľudský druh — nie ako smrteľný jednotlivec) fakticky nemá konečný cieľ. Projektuje si a dosahuje vždy len konkrétne „medziciele“. V tomto zmysle je motív skutočne hnacou silou k dosiahnutiu cieľa, ako sa píše na str. 32.

V tejto časti treba opäť oceniť autorovu snahu po presnom, logicky odôvodnenom odlíšení *cieľa* a účelu činu. Nepochopiteľné mi však ostáva, prečo sa cieľ zužuje na pravdu (napr. na str. 32), keď je jasné, že ide o oveľa širšiu kategóriu, zahrňujúcu v sebe napr. aj určitú interpretáciu užitočnosti, utilitarizmu atď., ktorá môže byť vo vzťahu k pravde dokonca irelevantná.

Dôležitú časť knihy tvoria dve kapitoly, zapodievané sa subjektívnymi a objektívnymi faktormi motivácie. Aj v tejto časti je o čom diskutovať. Chcem k nej tiež pripojiť iba niekoľko poznámok: Z textu nie je napríklad jasné, čo autor rozumie pod *sprostredkovaným* poznaním a ako na rozdiel od toho definuje *priame* poznanie. Pritom ešte navyše sa sprostredkované poznanie považuje za „pasívne“ a priame za „aktívne“ (42). Z ďalšieho textu potom vyplýva, že „priame“ poznanie je moje vlastné poznanie a sprostredkované poznanie je nevlastné poznanie, sprostredkované mi niekym iným alebo cez niekoho iného. Dozaista aj takto možno problém chápať. No vo filozofii majú tieto pojmy už svoje ustálené miesto a rozumieme im podstatne inak. Ich význam je u nás — aby sme nechodili ďaleko známy najmä z polemík medzi intuitívnym a kritickým realizmom alebo neskôr medzi intuitívnym realizmom, kritickým realizmom a dialektickým materializmom. Možnosť je to z celej knihy okrajová záležitosť. Upozorňujem na ňu preto, lebo posun a zámena týchto pojmov by mohla viesť k zbytočným nedorozumeniam.

V celej tejto časti knihy má autor vôbec pomerne rozsiahlu exkurziu do gnozeológie. Myslím si, že táto exkurzia nie je v knihe celkom organická a bezprost-

redne funkčná. Nesmeruje k téme; odbieha od nej (40—49).²

Okrem toho sa popri celkovej vysokej úrovni textu nájdú tu aj simplifikácie: Na viacerých miestach bez bližšieho osvetlenia sa preberá dosť tradičná mechanická predstava akoby sa svet (ako celok) vyvíjal „od jednoduchšieho k zložitejšiemu“. Na str. 49 sa o pravde píše ako o „obrazu skutočnosti“, pričom z kontextu vzniká dojem, ba priamo sa aj hovorí v tom zmysle akoby „pravdivý obraz“ *vyľučoval* omyl.

Naproti tomu napr. na str. 102—103, 139—140, i inde sú vynikajúce podnety pre filozofiu. Na dobrej úrovni je časť zapodievaná sa vzťahom individua a spoločnosti. Autor prekvapujúco pozná novšie výdobytky marxistickej filozofie. Najmä filozofickej antropológie. Niektoré prebral možno trochu nekriticky. Nepochybné je, že pozná z tejto oblasti oveľa viac autorov a literatúry, než výslovne uvádza. Text knihy prezrádza erudovanosť v tomto smere, hoci je to oblasť, ktorá predsa len nie je a nemôže byť hlavným profesionálnym autorovým záujmom. Je to potešujúce. Navyše to dosvedča, že máme právnikov (ktorých inak mnohí považujú

² Keď som už pritom, pripomínam, že aj na iných miestach je práca trochu heterogénna. Výborne sa začala koncentrovať okolo motívu, smerovať k nemu, krúžiť okolo neho, no neskôr z dobrej polovice od neho aj odbieha. Lebo autora všeličo zaujímavé láka a lúto mu je to opustiť, vynechať, nepoužiť. Mnohé časti knihy, napísané nepochybné na úrovni (napr. o náboženskej ideológii a iné) pôsobia tu často ako relatívne samostatné úvahy, bez náležitého vzťahu k ústrednej téme. Niektoré by celkom pokojne mohli byť aj v knihe s inou témou. O motíve, motivácii sa preto čitateľ najviac dozvedá v prvej kapitole knihy a v jej závere.

Pravda, vždy (v každej časti) sú zmienky o motivácii, ibaže na viacerých miestach pôsobia skôr ako vonkajšková a nie ako ústredná téma, ktorú autor pevne drží a nepustí. Považujem to za určitú slabinu knihy, ako *monografickej*, k ústrednej téme ustavične smerujúcej práce. Z čitateľského hľadiska — ak odhliadneme od monografickej funkcie knihy — sú však aj tieto časti pútavé a na dobrej celkovej úrovni.

za príliš „suchých“ pozitivisticko-normotvorných pragmatikov), ktorí sa vedia zaoberať takto široko koncipovanými problémami človeka. Vyčítal by som V. Hatalovi po tejto stránke iba to, že pomerne málo, ba nedostatočne k svojim úvahám využil posledné veľmi podnetné marxistické štúdie o teórii alienácie. Miestami, napr. na str. 127, 143, sú tu však aj v tomto smere dobré náznaky.

Pokiaľ ide o marxizmus zapodieva sa ním — v priamej podobe často. Nepriamo ustavične. Pováčšine ho chápe a osvetľuje na tej úrovni.

Začiatok výkladu o vzťahu základne a nadstavby sa mi vidí v tejto monografii trochu školský a od centrálnej problematiky opäť aj trochu odťažitý. Okrem toho sa tu preberá známa storáz vyvrátená mechanisticky interpretovaná téza o „*nevyhnutnom* oneskorení sa nadstavby voči základni“ (153, podč. J. U.). Našťastie je to tu iba téza. Inde (napr. na str. 186) sa tento vzťah chápe a osvetľuje primerane a adekvátne.

Vrelo sa dá súhlasiť s myšlienkami vyslovenými na str. 154—157 a inde, týkajúcimi sa najmä *pestovania* a rozvíjania ucelenej ľudskej osobnosti.

Do veľkej miery možno súhlasiť aj s kritikou pozitivismu a neopositivismu, vyslovenom najmä na str. 177—178. Miestami je však táto kritika, myslím si, trochu vonkajškovo a bez historických súvislostí prebratá od A. Schaffa (*Filozofia človeka; Marxizmus a ľudské individuum*). Pričom hlavným autorovým nedostatkom, myslím si, že v tejto súvislosti je to, že ignoruje *prečo* pozitivismus vlastne vznikol a vzniká. Preto sa zvyčajne ignoruje aj jeho čiastkový nepochybný prínos. Isteže z určitého vyhraného hľadiska je pozitivismus neprijateľný a (v určitom slova zmysle) vlastne nefilozofický smer. Jeho faktografické, štruktúrálno-analytické a metodologické výdobytky a stránky, neradno však prehliadať.

Od III. kapitoly — v časti o objektívnych faktoroch odôvodnenia motivácie

(194) autor už opäť smeruje priamo k téme. Predchádzajúce exkurzie a akoby vsunuté texty nám z tohto hľadiska predstavuje ako text, potrebný svojim širším kontextom k tomu, aby čitateľ pochopil, čo chcel autor v knihe povedať.

Tu by som len pripomenul a želan by som si za seba i za iných: Bodaj by sa právnikom podarilo, čo im Vojtech Hatala na str. 203 ukladá ako povinnosť: „*dôjsť k maximálnej precizácii pojmu socialistickej spravodlivosti a k maximálnemu odstráneniu rozdielu medzi tým, čo sa pokladá za spravodlivé a tým, čo je spravodlivé.*“

Čo by za to dnes človek dal, keby sa naozaj mohlo „objektivizovať“ a zexaktiniť *čo je spravodlivé!* Hoci aj len — ako autor píše — z hľadiska (a vo vnútri) socialistickej spoločnosti! Tak, aby to skutočne platilo a sa to uznávalo.

Pozoruhodne je vystihnutý rozdiel medzi uvedomelým a dobrovoľným (208). Sú to pojmy, ktoré sa taktiež často, neodvodnene stotožňujú a zamieňajú. Aj tu sa prejavuje zreteľná autorova snaha o čo najpresnejšie používanie termínov a pojmov, čím práca predčí mnohé filozofické publikácie najmä z oblasti tzv. filozofickej eseistiky.

Osobitnú zmienku si zaslúži časť o vzťahu slobody a voľby alternatív. Podistým ani ona nie je bez problémov a diskutabilných miest. Iritujúca je však svojou inšpiráciou i intelektuálne vynikajúcimi formuláciami. Slobodu tu autor chápe vyslovene aktívne, činorode, ako prostriedok a nie samoúčelný cieľ ľudského života. Vidí ju spojenú so *zodpovedným* rozhodovaním sa medzi *danými* možnosťami a objektívnymi determinantami. Zdôrazňuje zodpovednosť. Ak „zodpovednosť je zodpovednosťou za voľbu: čím väčšia je možnosť voľby, tým väčšia je aj zodpovednosť a naopak, čím menšia je možnosť voľby, tým menšia je i zodpovednosť, a ak voľby vôbec niet, niet ani zodpovednosti“ (245). „Tvorivý príspevok súčasnosti je založený predovšetkým na rozhodovaní sa samých

Ľudí o ich vlastných činoch: človek sám rozhodne o budúcnosti tým, že rozhodne o tom, čo pre ňu urobí". (243)

Pričom jestvuje aj „zodpovednosť za nezodpovednosť“. „Siaha až po nepríčetnosť, ktorá je kvalitatívnou hranicou, za ktorou práve pre nedostatok zavinenia — nastupuje *nezodpovednosť za nezodpovednosť*“ (247). Spoločnosť i človek sú tak nálezite „ozbrojení“. „Závisí od nich, ako použijú svoju zbroj — či v spoločnom boji proti nedokonalosti sveta a za jeho zdokonalenie, alebo či svoju zbroj obrátia a použijú proti sebe. A od toho zase závisí, či má človek z človeka pocit úzkosti alebo pocit opory“ (250).

Azda oveľa viac — keď už o tom autor hovorí — by sa bolo žiadalo rozobrať vzťah motivácie a *hodnôt*. Axiologické hľadiská hrajú v tejto problematike nepochybne významnú rolu. Ukázalo by sa to celkom zreteľne najmä pri analýze politických činov a kvalifikácie týchto činov ako trestných činov. (Recenzent a zrejme i čitateľ neprestanú banovať, že tu takáto kapitola chýba.)

Isté drobnejšie výhrady by som mohol mať aj tu: napr. k chápaniu pojmu „nerozumnosť“ (228—230). Nerozumnosť, najmä ak s ňou narábame vo vedeckej publikácii a nie v hovorovej reči, neslobodno chápať ako „nemimorozumovosť“. U duševne zdravého človeka ide vždy iba o relatívnu „nerozumnosť“ — závislú od toho, čo sa považuje za rozumné. Striktné „mimorozumové správanie sa“ — ako sa o ňom píše na str. 228 — podľa môjho náhľadu u zdravého človeka v presnom slova zmysle vôbec nejestvuje.

ČLOVEK A PSYCHOANALÝZA

Jedným z českých filozofov, ktorí v posledných rokoch významne prispeli ku kritickému interpretácii psychoanalýzy z hľadiska marxizmu a pokúsili sa o kritickú integráciu niektorých psychoanalytických objavov do marxistickej teórie človeka, je

Na str. 260 i inde sa používa pojem „objektívnej potreby spoločnosti“ (podč. J. U.). Nie je poriadne jasné čo to vlastne je. Najmä ak sa tu vyskytuje slovo „objektívne“, ktoré sa v bežnej filozofickej terminológii chápe ako niečo, čo jestvuje nezávisle od ľudí. Možno však o takýchto *potrebách hovorí* v spoločnosti, ktorá sa skladá z ľudí, subjektov? Môžu vôbec — striktné vzaté — jestvovať v tomto zmysle „objektívne“ *potreby* spoločnosti, v ktorých by nebol výrazne zahrnutý práve subjektívny moment, t. j. *potreby* a želania ľudí (subjektov) tvoriacich spoločnosť? Veď slovo *potreby* výrazne signalizuje a zvýrazňuje práve subjektívnu stránku spoločnosti. Zdá sa mi preto aj tento pojem kontradiktórny. Nazdávam sa, že v *presnej* terminológii by ho bolo možné upotrebovať len vtedy, ak sa predpokladá, že spoločnosť je abstraktum nezávislé na ľuďoch. To však marxizmus vylučuje. Nespomínal by som tieto „drobnosti“, keby mi nenarúšali autorom — ako som už viac ráz spomenul — výraznú snahu o presné vyjadrovanie sa.

Záverom som tej mienky, že pri všetkých kritických pripomienkach, ktoré som uviedol i neuviedol, je Hatalova kniha vynikajúcou prácou pôvodnej slovenskej spoločenskovednej tvorby. Ak som pri nej zachádzal v recenzii do podrobností, bolo to nie preto, že by sa v nej bolo treba knihopašsky a školácky vrtať, ale preto, že ma táto práca zaujala a zaslúži si aj takúto podrobnejšiu pozornosť.

Ján Uher

aj Jiří Cvekl. Ak v svojej štúdií z roku 1965, venovanej zakladateľovi psychoanalýzy S. Freudovi,¹ považoval J. Cvekl za hlavnú úlohu predovšetkým „očistenie pô-

¹ J. Cvekl, *Sigmund Freud*, Praha 1965.